

Metoderapport

Kreft ved Shellraffineriet

En serie artikler publisert i Stavanger Aftenblad mai-oktober 2007, og februar-juni 2009.

Journalist: Tommas Torgersen Skretting
m. 48024673
Stavanger Aftenblad
Postboks 229
4001 STAVANGER

INNHOLD

1. Starten

2. Arbeidet

- 2.1. Kartlegging
- 2.2. Den sentrale problemstillingen
- 2.3. Noen problemer
- 2.4. Et slags gjennombrudd
- 2.5. Endring av problemstilling
- 2.6. Raffineri-naboene
- 2.7 Lysekil

3. Organisering av arbeidet

- 3.1. Metode
- 3.2. Kilder

4. Tidsbruk

5. Spesielle erfaringer

6. Hva jeg ville gjort annerledes

7. Dokumentasjon

1. Starten

Denne artikkelserien hadde utspring i en ganske dagligdags samtale som fant sted under et middagsselskap rett før jul i 2005. En venninne fortalte at mora nettopp hadde vært hos legen. Moras fastlege var den samme som i sin tid hadde vært bedriftslege på Shellraffineriet, der hennes ektemann hadde arbeidet. Mannen døde av kreft, 45 år gammel. Like før hun skulle til legen hadde hun sett dødsannonseren til en kollega av mannen i avisen og tok dette opp med legen.

– Jeg synes det begynner å bli mange nå, sa hun.

– Det synes jeg også, svare doktoren.

2. Arbeidet

2.1. Kartlegging

Det første intervjuet jeg gjorde var med enken fra sitatet over, samt hennes to voksne barn. Familien hadde alltid hatt en mistanke om at eksponering av giftige stoffer ved instrumentavdelingen til Shellraffineriet på 1970-tallet hadde ført til ektemannens og farens kreftsykdom og brå død i en alder av 45 år. De kunne også navngi kolleger av faren som de mente hadde fått kreft, flere av dem var døde i ganske ung alder. Jeg fikk også navnet på den nevnte tidligere bedriftslegen ved raffineriet, nå fastlege i Sola kommune, Bernt Eyolf Andersen. Han kunne huske at forskning hadde dokumentert at det kunne være overhyppighet av visse krefttyper knyttet til eksponering for benzen, men at det kom flere rapporter på den tida som delvis slo hverandre i hjel.

2.2. Den sentrale problemstillingen

Etter en ganske tung og uoversiktlig kartleggingsfase, fikk jeg til slutt innpass hos en kilde som skulle vise seg meget viktig. Han var selv alvorlig kreftsyk og ville ikke ta ekstrabelastningen med å stå fram i avisa med sin historie. Men etter noen runder, var han villig til å fortelle det han visste. Etter flere lengre samtaler med ham, satt jeg med følgende hypotese: 5 av 8 som arbeidet med analyseinstrumenter ved Shellraffineriet de første driftsårene har fått kreft. Tre er døde 45, 51 og 59 år gamle og to har uheldelig kreft.

2.3. Noen problemer

Jeg etablerte nå kontakt med enkene etter de tre døde og de valgte å stå fram. Selv om den anonyme kilden og enkene kunne berette om et til dels ekstremt eksponeringsbilde, var den største svakheten at jeg ennå ikke hadde åpne 1. håndskilder på innsiden av raffineriet.

Det første åpenbare hinderet, var at Shellraffineriet ikke lenger fysisk fantes og at de i denne sammenheng viktigste årene etter hvert lå nokså langt tilbake i tid. Offentlige regler og rapporteringsrutiner var ganske annerledes på 1970-tallet og dokumentasjon var ikke lett tilgjengelig.

Den andre store utfordringen var at jeg nokså raskt oppfattet at det var mange som ikke ville snakke med meg om denne tiden. Om kameratskapet, kanskje, men ikke om arbeidsforhold og manglende verneutstyr. Jeg ble etter hvert klar over at Shell er kjent for å ha en meget lojal bedriftskultur, og at rekkene deres er fulle av company men, «kjøpt og betalt av gode

pensjoner», som en kilde senere sa det. Jeg hadde fra en av enkene fått tilgang til en medlemsliste i bedriftens pensjonistforening, men denne antagelsen førte til at jeg måtte begynne å føle meg fram i de mange telefonsamtalene med tidligere ansatte. I denne kartleggingsfasen hadde jeg mine tyngste arbeidsdager og var nær ved å gi opp hele greia.

2.4. Et slags gjennombrudd

8. februar 2007 får jeg kontakt med tidligere raffineritekniker Alv Harald Paulsen. Han ligger i en seng på Rikshospitalet, og har nettopp gjennom gått en omfattende kreftoperasjon. Paulsen er ikke Shell-pensjonist, men skulle ifølge en annen kilde angivelig ha «en eller annen konflikt gående med Shell». Det viser seg at Alv Harald Paulsen, parallelt med at han har vært kreftsyk, har kjempet en hard kamp i trygdesystemet og at han etter flere runder har vunnet fram: Trygderetten har godkjent blærekreften hans som yrkessykdom likestilt med yrkesskade og har konstatert at Paulsen har vært utsatt for PAH, oljer og benzen. Han krever oppreisning av Shell, men hevder at selskapet ikke innrømmer ham noe som helst og at de forsøker å trenere saken. «De håper at jeg skal dø og at problemet dermed forsvinner av seg selv», hevder han fra sykesenga. Paulsen er også klar på at han vil stå fram med alt han vet – så snart han får stablet seg på beina.

2.5. Endring av problemstilling

Teorien om instrumentavdelingen blir etter hvert understøttet av flere andre kilder, uavhengig av hverandre. Men flere lengre intervjuer med Paulsen legger nå grunnlaget for å utvide hypotesen i to retninger:

- 1) Det er også kreft blant flere tidligere raffineriarbeidere i andre avdelinger.
- 2) Også blant raffineriets nærmeste naboer er det påfallende mange kreft-tilfeller.

2.6. Raffineri-naboene

Før vi publiserte hovedhistorien om forholdene ved Shellraffineriet, forfulgte vi tipset om at også nabolaget, særlig i sør, var kreftrammet. Her fikk vi raskt åpne kilder som fortalte omtrent den samme historien, om sot og nedfall og pustebesværligheter, opplysninger som også ble bekreftet av anonyme kilder, og som fant støtte i arkivmateriale av ulike slag fra 1960- og 70-tallet.

Ved å plote krefttilfellene vi kjente til inn på et kart, dannet det seg et vifteformet mønster. Dette koblet vi til lokal vindstatistikk og illustrerte det hele grafisk som del av oppfølgerpakken vi hadde klar dagen etter at vi publiserte hovedhistorien. Naboene organiserte seg ganske raskt og laget lister som de samkjørte. Disse fikk avisa tilgang til.

Sakene utløste svært mange nye tips: Det ble snart åpenbart at raffinerinaboene var rammet av kreft i et dramatisk større omfang enn vi hadde antatt.

2.7. Lysekil

I researcharbeidet ble vi oppmerksom på at en gruppe svenske forskere har avdekket at de to nærmeste bydelene i vindretning fra Lysekil-raffineriet er rammet av dobbelt så mye leukemi som forventet. Det er konsensus om at det er sammenheng mellom leukemi og eksponering for benzen, som finnes naturlig i råolje. Sammen med fotograf Pål Christensen besøkte jeg Lysekil. Vi hadde på forhånd funnet ut at en representant for det kommunistiske partiet i kommunen i 1985 hevdet at raffineriet slipper ut langt mer krefframkallende hydrokarboner enn de oppgir. I et møte med denne politikeren, som nå hadde inntatt en langt mer pragmatisk holdning i saken, nevnte han en rapport. Han husket bare litt av tittelen og hvilken instans som sto bak. Tilbake til Norge klarte likevel Leiv Åmund å spore opp denne rapporten. En ukjent kollega av ham i Sverige kjørte mange mil inn til

Gøteborgs hovedbibliotek, lette fram rapporten, kopierte den og sendte den til oss i posten. Denne rapporten fortalte i et klart språk at områder rundt oljeraffinerier måtte regne med at kreftfrekvensen i framtiden kom til å "øke vesentlig i forhold til andre områder". Lysekil var et av raffineriene ingeniørene i Länsstyrelsen, som hadde forfattet den, siktet til. Et annet var Shells raffineri i Gøteborg. Rapporten var fra 1978. Altså hadde Shell bare få år etter oppstarten av Shellraffineriet i Sola fått klare advarsler om at mennesker i omgivelsene kan få kreft av slik virksomhet, og dette burde være godt kjent også for norske myndigheter. Vi hadde til nå bare kunnet vise til liknende advarsler fra norsk eksperthold fra 1983 (se Lærum, kildeliste hovedartikkel 25.05.07).

Vi bygde vår reportasje fra Lysekil rundt denne rapporten.

3. Organisering av arbeidet

3.1. Metode

Jeg førte gjennomgående en egen logg i saken og har konsekvent benyttet diktafon, der alt er transkribert til den etter hvert ganske omfattende loggen. Dette har hjulpet meg til å gå inn og ut av saken på en presis måte over lengre tid.

I ettertid tror jeg at det hadde betydning at jeg ikke kontaktet Shell-ledelsen før jeg hadde hele saken, inkludert kunnskapen om krefttilfeller i nabolaget. Når jeg til slutt ba om et møte med Shells toppledelse, hadde jeg skaffet meg kunnskaper både om den tekniske oppbyggingen av raffineriet, av mulige eksponeringskilder, av organisasjonen og skiftordningene, samt brukt mye tid på å skaffe meg oversikt over forskningen på kreftframkallende stoffer i petroleumsvirksomheten, både internasjonalt og her hjemme. Selskapet valgte å stille med en leder i informasjonsavdelingen og konsernlegen. Slik jeg oppfattet det hadde begge begrenset personlig erfaring fra raffineri-tiden. Da legen vektla at raffineriansatte får sjeldnere kreft og lever lenger enn andre, framsto dette i beste fall som kontroversielt.

Jeg etablerte nokså tidlig kontakt med to-tre uavhengige kilder i ulike offentlige medisinske instanser som jeg brukte som sparringspartnere underveis. Dette var til stor hjelp de mange gangene jeg tvilte på mine egne vurderinger.

3.2. Kilder

For å nå inn til kjernen i dette problemet var det helt avgjørende å etablere tillitsforhold til fire-fem sentrale kilder, og dette kan jeg ikke se at kunne være mulig uten å treffe kildene ansikt til ansikt, ikke minst fordi vi her sto overfor et system og kanskje en generasjon hvor lojalitet til egen bedrift er en djupt innarbeidet refleks. En slik kilde ga meg adgang til dokumenter av for meg uvurderlig karakter, da disse inneholdt Shells egne beskrivelser av anlegget. Dette gjorde meg i en viss grad i stand til å «gjenoppbygge» det nedlagte og demonterte raffineriet.

Jeg har spart på all korrespondanse i saken og har arkivert store mengder dokumentasjon. Jeg har benyttet en fast researcher, Leiv Åmund Hoftun, som har gjort en fremragende jobb i saken. Ikke minst i å kartlegge kreftforskningen på raffinerifeltet internasjonalt. Leiv Åmund fant også sterkt stoff i vårt eget arkiv som illustrerte omfanget av utslipp i de første driftsårene, som viste hvor liten eksakt viten som fantes om forurensning av denne typen – men også hvor sterk motstanden var mot raffineriets plager.

Likevel vurderer jeg Alv Harald Paulsen til å være hovedkilden i denne saken. Både på grunn av hans store kunnskap om raffineridrift og hans sunne folkevett - som igjen ble gitt formell tyngde gjennom hans godkjente yrkesskade.

4. Tidsbruk

Jeg arbeidet med hovedartikkelen til og fra i godt og vel ett år før vi publiserte. Mye av arbeidet gjorde jeg innimellom mine andre oppgaver, samt på kveldstid og i helgene. Mot slutten ga bedriften meg muligheter for å sette av hele uker til dette arbeidet og ga meg også fleksible betingelser i oppfølgingsarbeidet. Det er vanskelig å si hvor mange uker jeg har brukt på Shell-artiklene til sammen, men det er ganske mange, i et arbeid som har strukket seg over rundt tre år.

5. Spesielle erfaringer

Shell gjorde det under en pressekonferanse 2. juni klart at selskapet ville betale for en granskning av de mange krefttilfellene.

- Stemmer det at Shell destruerte mye dokumentasjon før rivingen, spurte vi administrerende direktør David Loughman mot slutten av seansen.
 - Når man rydder opp vil man i en arkiveringsprosess ta med seg dokumenter som trengs for fremtiden, svarte han.
- Midt i et tilleggsspørsmål om dette betød at rapporter om utslipp og avgasser kunne være tapt, blir vi avbrutt av Shells kommunikasjonsdirektør, Terje Jonassen.
- David sa vel egentlig at han ikke visste om dokumenter er blitt destruert. Alt slikt skal vi nå finne ut av.

Instansen som var plukket ut til å finne ut av dette, var Kreftregisteret. Kreftregisterets granskere måtte i stor grad forholde seg til Shells egne innrapportering av utslipp-tall og eksponeringsbilde, da det ikke på 1970-tallet fantes noen systematiske objektive kontrollsystemer på dette området. En høytstående miljøbyråkrat sa det på denne måten i et intervju med meg: Mulighetene for å jukse i dette systemet den gang var nærmest uendelige. Feigt nok trakk vedkommende dette utsagnet i en sitatsjekk.

I møtet med både norske og svenske kreft-granskere var det slående hvor opptatt de virket av å formidle sine funn på en måte som skapte minst mulig bølger i befolkningen. Særlig svenskene virket nærmest stolte over hvor lite oppstandelse funnene deres i det store og hele hadde skapt. Når vi snakket med innbyggerne i de to leukemi-rammede bygdene viste dette seg langt på vei å stemme. De fleste, selv de som selv var rammet av leukemi, hadde lagt saken bak seg og hadde ikke noe behov for å skyldte på raffineriets utslipp.

At det heller aldri er utført omfattende medisinske studier over skadevirkninger av eksponering for kreftframkallende komponenter i petroleumsprodukter ved norske oljeraffinerier, synes jeg også er helt utrolig i en oljenasjon. Selv om saken opptok folk i vårt område i svært stor grad, ble jeg ikke på noe tidspunkt kontaktet av en politiker som ønsket å uttale seg om dette. Ikke én. Min erfaring med politikere er at de ellers er ganske gode til å koble seg på saker som mange mennesker er opptatt av.

6. Hva jeg ville gjort annerledes

Aftenbladets ledelse bestemte i samråd med meg at vi skulle ta ned dekningen vår straks det ble kjent at saken skulle granskes, til tross for at jeg hadde en lang liste med tips, der mange var veldig gode.

Dette tror jeg var feil. Jeg tror vi burde ha fulgt granskningsprosessen nærmere, og problematisert det faktum at et stort oljeselskap får betale for granskning av seg selv, der de

også får fåre granskerne med den viktigste informasjonen. For meg er det fremdeles en gåte at rapporten kunne la være å se isolert på en avdeling der 5 av 8 fikk kreft og der tre døde i ung alder. Og det er for meg også uforståelig at Kreftregisteret ikke for seg har sett på den gruppen som har bodd nærmest raffinert i vindretning, men innlemmer den i en større gruppe som også omfatter en geografisk sone lenger bort fra raffinert.

Da jeg under pressekonferansen, der resultatene ble lagt fram, spurte graskningslederen hvor ofte Kreftregisteret kom til andre konklusjoner enn "ingen sammenheng", svarte han at det hører til sjeldenhetene.

7. Dokumentasjon

Jeg sitter på store mengder dokumentasjon i denne saken, det meste av dette kan jeg være behjelpelig med å dele med juryen dersom ønskelig.

Stavanger, 22. januar 2010

Tommas Torgersen Skretting